

Schoonheid

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Ezechiël 28, 11-19

2^e schriftlezing: Filippienzen 4, 8-9

3^e schriftlezing: Lucas 21, 5-6

Inleiding

Het is niet gemakkelijk bijbelteksten over schoonheid te vinden die niet meteen ethisch zwaar geladen zijn. Heel vaak gaat het direct over wat mag en wat niet en waartoe schoonheid dan toe zou dienen. Dit is meteen het probleem. Mag en kan het mooie omwille van zichzelf bestaan? Omdat het Hooglied in de bijbel in dit opzicht een heel eigen plaats inneemt wil ik hier in augustus een aparte serie kerkdiensten aan wijden. Vandaag na het ware en het goede dus aandacht voor het schone in de bijbel. Waar bevindt zich de beleving van het mooie in ons leven?

Thema: Schoonheid

Gemeente van Christus,

Mooi zijn, schoonheid, er knap uit zien, is verdacht. U kent de uitdrukking: 'ware schoonheid zit van binnen,' dat biedt nog hoop. Maar de bijbel kan het buitengewoon onbarmhartig zeggen. Ik citeer:

Schoonheid bij een vrouw zonder verstand
is een gouden ring in de snuit van een
varken.¹

En toch: Saraï, Rebecca, Jozef, Mozes, Saul, David, Absalom, Esther en Daniël en zijn vrienden aan het Babylonische hof, ik doe maar een greep, van al die mensen wordt in de bijbel bij hun eerste optreden al gezegd dat ze er mooi uit zagen. Met andere woorden, het waren knappe verschijningen, die opvielen door hun uiterlijk. In de Middeleeuwen gold er gaaf en mooi uitzien zelfs als een voorwaarde, een criterium dus, voor een van Godswege gezegend koningschap. Dat kan de reden zijn waarom rivalen vaak hebben getracht hun tegenstanders op slinkse wijze te verminken, bij voorkeur in het gezicht. Kortom, zelfs de bijbel ontkomt er niet aan. Mensen kunnen mooi zijn en dat maakt indruk. De schoonheid op zich wordt niet verworpen. Heel vaak komt pas daarna de moraal van het verhaal.

Maar kun je op je zintuigen vertrouwen? Een schoonheidservaring is gebaseerd op onze zintuigen. Wij worden aangenaam geprikkeld. In de oude Griekse cultuur stond schoonheid hoog aangeschreven. De kunsten bloeiden, meer dan in veel andere landen.

Echter, de filosoof Plato vond al die aandacht voor schoonheid eigenlijk niet terecht. Schilderkunst bijvoorbeeld was in zijn ogen maar nabootsing, ver van de waarheid verwijderd. Dat gold wat Plato betreft ook voor andere kunstvormen, zoals dichtkunst, verhalen vertellen, zoals door Homerus en voor het theater. Wij zien, voelen, proeven, ruiken en horen slechts het onvolmaakte en dat ook nog op gebrekkige wijze, waardoor wij onszelf snel misleiden als het om het wezenlijke van de dingen en de mensen gaat. Beter wenden wij ons af van de eerste indrukken en trachten wij onze ziel te richten op het eeuwige, dat wat blijft.² Schoonheid vergaat immers snel. Wonderlijk genoeg is juist dat laatste de boodschap van veel gedichten en toneelstukken geworden. Schijn bedriegt! 'Appearances are deceiving,' schreef Shakespeare en in veel van zijn tragische toneelstukken, zoals bijvoorbeeld MacBeth, zie je die waarheid bevestigd. We kennen allemaal, denk ik, wel die beroemde tekst over vergankelijkheid uit het profetenboek Jesaja:

Het gras verdort en de bloem verwelkt
wanneer de adem van de Heer erover
blaast. Ja, als gras is dit volk.³

Maar het is eigenlijk een wonderlijke tekst, omdat de adem van de Heer op andere plaatsen in de bijbel toch meestal als levenwekkend, ja als opnieuw tot leven wekkend, als inspirerend, wordt gezien. Denkt u aan Adam die de adem Gods krijgt ingeblazen en juist zo tot leven komt.⁴ Kennelijk gaat het hier over een dubbelheid, de ambivalentie van het leven zelf.⁵

Hoe dan ook: Bijbellezers zijn op hun hoede als het om de prikkeling van de zinnen gaat. Gisteren, tijdens de kerkennacht hebben wij het wantrouwen van gelovige mensen tegen zintuiglijke prikkels weer prachtig geïllustreerd gezien in de film *Babette's Feast*.⁶ De strenge protestanten, leden van een kleine secte in een klein dorpje aan de kust van Jutland mogen van zichzelf niet genieten van lekker eten. Dan zouden ze in duivelse verleidingen kunnen komen. De tragiek is dat juist de ernst hen op den duur heeft verzuurd en heeft afgesneden van het schone in Gods schepping. Zij kunnen ook van elkaar niet echt meer genieten. De kwaliteit van de schepping zelf is in gevaar, wanneer alle schoonheid en genot bij voorbaat verdacht zijn verklaard. Jaloezie en kleingeestigheid maken zich

breed wanneer mensen schoonheid niet meer durven zien of alleen nog maar als een ondermijning van het ware en het goede kunnen ervaren.

Nogmaals, genieten van schoonheid kan op zichzelf niet verkeerd zijn. Verhelderend voor dit type van bijbelse benadering vindt ik ook het hoofdstuk uit Ezechiël dat we hebben gelezen, een heel onbekend gedeelte eigenlijk. De koning van Tyrus wordt daar beschreven in al zijn pracht en praal alsof hij de vorst is van het Paradijs zelf. Al die schoonheid, zo zegt de tekst, heeft hij aan God te danken. De tragiek is, zo ziet de profeet dat tenminste, dat de koning dit laatste in zijn hoogmoed is vergeten en zichzelf als onaantastbaar is gaan beschouwen, gezeten in zijn burcht in de zee.⁷ De Phoenicische stad Tyrus lag op een eilandje in de Middellandse Zee, vlak voor de kust van wat nu Libanon is en was honderden jaren lang een buitengewoon welvarende handelsstad. Deze legendarische vorst van Tyrus heeft alles aan schoonheid wat een mens zich maar kan wensen. Maar wat hem tenslotte ontbreekt, dat is gerechtigheid. Door hoogmoed zal hij ten val komen.⁸ Op welke historische gebeurtenis de profeet precies doelt, weten we niet.⁹ Het is voor de boodschap niet van belang. Waar het om gaat is dat zelfs een zich onkwetsbaar wanende vorst, een van de rijkste mensen van zijn tijd, voor God een kwetsbaar mens is gebleven en dat gerechtigheid doorslaggevend is als het gaat om zijn bestaan voor Gods ogen. Het klaaglied dat Ezechiël geeft van de val van de koning van Tyrus is wel opgevat als een profetische analyse van de kwetsbaarheid van de mens als schepsel Gods, rijk voorzien van ontelbare gaven. In de profetie van Ezechiël zien we duidelijk hoe ethiek in de bijbel, dus het afwegen van wat goed is en wat kwaad, staat boven de esthetiek. De schoonheid wordt geprezen, maar staat tenslotte in dienst van de goedheid en daar wordt tenslotte de waarde aan gemeten.

In de kerk is schoonheid op vergelijkbare wijze heel vaak uit angst voor hoogmoed gepresenteerd van een dikke laag moralisme voorzien. Zo van: dit mag niet en dat moet. Ik heb een dik zwart boek uit 1925 met de titel 'De Bijbel als boek van schoonheid'.¹⁰ Wie in de moderne zin van het woord op zoek is naar schoonheid, zal worden teleurgesteld. De uitgebreide theologische theorieën zullen vandaag weinig zinnen prikkelen. Het boek is erg betweterig en er staat geen enkel plaatje in. Toch vind ik het wel interessant, omdat het probleem van de schoonheid serieus aandacht krijgt in het kader van het geloof. De jaren '20 was een tijd van groei en opbouw in de Gereformeerde Kerken. Bijvoorbeeld de Zuiderkerk in Hilversum is in deze tijd gebouwd. Kennelijk had men behoefte aan ideeën over schoonheid en hoe zich deze tot het geloof verhiel. De auteur wijst er op dat de bijbel wel degelijk heel veel schoonheid bevat, bijvoorbeeld in

natuurbeschrijvingen,¹¹ maar ook in de aandacht voor het uiterlijk van mensen, mooi om te zien en dat mag, immers zij zijn geschapen in het beeld van God en vormen in die zin Gods kroon op de schepping. Het is een door en door ouderwets Gereformeerd boek, maar het moet ooit een modern boek zijn geweest. Krachtig wordt stelling wordt genomen tegen mensen die vinden dat er geheel geen plaats is voor schoonheid op het gebied van geloof en die waren er velen, streng reformatorisch en in alle opzichten sober levend, ver van kunst en cultuur. Iets dergelijks zien we ook in de islam, waar het vaak al hoogmoedig wordt gevonden om als mens jezelf scheppende kwaliteiten toe te dichten. We hebben eens een keer geprobeerd samen met moslims te kleien. Dat kon niet. God is immers de enige schepper. Deze visie zet een domper op de creativiteit van de mens. Hoe mooi geometrisch figuratieve kunst ook kan zijn, de beeldende kunsten in de moslimwereld hebben zeer geleden onder de strenge uitleg die onder moslims is gegeven aan het beeldverbod. Als wordt uitgelegd dat er voor schoonheid in de bijbel heus wel plaats is en dat schoonheid niet automatisch in tegenstelling moet worden gezien met waarheid, dan wordt dat in het boek uit 1925 dat ik noemde, geïllustreerd aan bijvoorbeeld de schoonheid van de tempel als huis van God. Hier komen de kunstwerken van mensen volgens de schrijver tot hun recht. Mooie dingen uit de kerk te willen verwijderen omdat ze af zouden leiden van de inhoud het geloof, kan volgens de auteur niet Gods bedoeling zijn. Beeldenstormen worden door hem afgewezen als protestantse uitwassen die in de reactie op Rooms-katholieke overdaad zijn blijven steken.

Kunst mag volgens deze Gereformeerde traditie een plaats hebben in de kerk, maar dan niet als in de Rooms-katholieke kerk, waar de schoonheid de waarheid overheerste. In de eerste editie van de Christelijke Encyclopedie uit die tijd, hij staat nog altijd bij sommige leden van onze kerk nog altijd in de kast, is het zo komen te staan: De schoonheid ...

...mag niet de heerseresse over 't heilige zijn, maar als nederige dienstmaagd mocht en kon zij medewerken aan de verheerlijking Gods. Deze roeping komt haar toe. heerlijk, verheffend orgelspel, kostbaar zilver op den Avondmaalsdisch, gedekt met fijn damast, een prachtig doopbekken, een fraai gebeeldhouwde kansel, een zang die 't beste geeft wat mogelijk is, een kerkgebouw in eigen stijl, en zooveel meer ... 't kan alles het heilige dienen, al blijft Gods Woord het middelpunt, waaromheen de gemeente vergadert.¹²

De tempel, zo u wilt het kerkgebouw, is dus voor deze benadering, naast de natuur en de mens zelf, het hoogtepunt van schoonheid, ja voor Gods aangezicht de plek waar schoonheid tot zijn recht komt, omdat het tenslotte gaat om de eer van God.

Fascinerend vind ik, juist in dit verband, de reactie van de leerlingen van Jezus wanneer zij de tempel aanschouwen, zoals die er in hun eigen uitzag, een van de zeven wereldwonderen van de Oudheid. Zij spreken over de mooie stenen en wijgeschenken afkomstig van dankbare gelovigen waarmee de tempel was versierd. Juist in de tijd van Jezus werd aan deze grote tempel waar Herodes de Grote aan was begonnen hard gewerkt. Maar Jezus zegt:

...er zullen dagen komen waarop geen steen op de andere zal blijven; alles zal worden afgebroken.¹³

Jezus zelf heeft de geïnstitutionaliseerde godsdienst gerelativeerd als het kader van gerechtigheid waarbinnen alle waarheid, goedheid en schoonheid tot hun recht zouden komen. Het is waar dat de verlangende liefde van mensen juist als het om uiterlijke schoonheid gaat beteugeling verdient. Tegelijk is het waar dat de vragende, de zoekende eros, de verlangende liefde die naar schoonheid hongert niet kan worden gemist en aandacht verdient. Waar dit niet gebeurt verzuurt op den duur het leven.¹⁴

Kortom, het ware en het goede hebben behoefte aan het schone en andersom. Het mooie van de opsomming in Filippienzen 4 is dat waarheid en deugd daar niet op zichzelf staan in de opdracht die Paulus geeft. Zij gaan gepaard met niet alleen edelheid en rechtvaardigheid, maar ook zuiverheid en lieflijkheid, ja alles wat eervol is en lof verdient. Waar het in bijbels perspectief allemaal op uitloopt dat is het hemelse Jeruzalem, een stad als beeld van cultuur, het werk van mensen door de hemel bekroond, niet te overtreffen in de schitterende beschrijving die daarvan wordt gegeven in Openbaring 21: glanzende parels, schitterend goud, flonkerende edelstenen, kortom een noodzakelijk nog te kort schietende aardse verbeelding van hemelse schoonheid.

Hoe prachtig dit beeld in bijbels perspectief voor gelovigen mag zijn - en laat het in Godsnaam schitteren - vandaag is dit visioen voor de meeste mensen geen overtuigend argument, laat staan een vorm van geldige bewijsvoering. Schoonheid wordt in de 21^e eeuw veelal zonder veel nadenken omwille van zichzelf begeerd. Dat wil zeggen: hier en nu en niet vanwege een of ander hoger doel of een ideaal dat zich nog in de toekomst verwezenlijken gaat. Het lijkt alsof ieder moralisme, al dan niet religieus dat de schoonheid ooit in haar dienst heeft genomen, zichzelf

al lang heeft overleefd en onmogelijk nog de rol van norm kan spelen voor kunst en cultuur, laat staan in de levens van gewone mensen. Is het laatste woord dan voortaan: Over smaak valt niet te twisten en alle bloemen mogen bloeien?

Helaas, wanneer de godsdienst wegvalt, zijn mannen en vrouwen daarmee niet automatisch tot schoonheid bevrijd, integendeel. Het nieuwe schoonheidsgebod van de moderne religieuze cultuur komt met nieuwe harde eisen. Schoonheidsverlangen kan als ongebonden en niet gerelativeerd ideaal uitgroeien tot schoonheidsterreur. Waar plastische chirurgie vroeger een oplossing bood voor kinderen met flaporen, voelen vandaag jonge meisjes waar niets mis mee is, zich verplicht tot een borstvergroting. Zij schijnen niet te deugen wanneer hun lichaam niet aan een commercieel gevoed schoonheidsideaal beantwoordt. In sommige culturen doe je niet mee wanneer je niet een beetje aan jezelf hebt laten knutselen.¹⁵

Wie het ware, het goede en het schone samen en dicht bij elkaar wil houden, doet dit niet om het goede en de schoonheid tot slaven van een onbarmhartige waarheid van de spiegel te maken. Literatuur wordt er niet mooier op wanneer het verhaal onder moralisme gebukt gaat. Een boodschap die er te dik boven op wordt gelegd verplettert de schoonheid. Maar het is ook niet andersom. Zowel waarheid, als goedheid en ook, jawel, schoonheid hebben eigen recht van spreken. Maar ze hebben elkaar nodig om in evenwicht te blijven.

Kunst en religie zijn verwant als broertje en zusje. Het gaat in de religie als bij een kunstenaar. De kunstenaar kijkt naar een ruwe werkelijkheid en gaat een kunstwerk maken waarbij hij kiest en interpreteert, waarna een kunstwerk een eigen leven gaat leiden. Tenslotte is het de kijker die onder de indruk van wat hij heeft gezien weer anders kijkt naar een nieuwe ruwe werkelijkheid.¹⁶ Schoonheid raakt je. Schoonheid in de kunst is nooit alleen maar 'oh, wat knap gemaakt' en doe mij daar nog maar drie van. Echte schoonheid heeft iets uitzonderlijks.

Scheppen is loslaten. Zo heeft Israël naar God zelf gekeken. Zo kijkt een kunstenaar naar het mooie dat hij of zij heeft gemaakt. Je kunt getroffen worden door schoonheid, recht in je hart. Zo bestaat het, ondanks alle verwarring van de wereld, dat de schoonheid zelf, naast waarheid en goedheid, toe leidt tot God.¹⁷ Zo mogen wij onszelf zien als een kunstwerk uit Gods hand. Zo mogen wij zelfs naar onze gemeente kijken, niet perfect, maar wel mooi. Te genieten van al het goede dat daarmee gepaard kan gaan, is dan nooit iets om af te dwingen. Maar dat kan wel worden beleefd als een geschenk. Zo mag het zijn, wanneer wij worden genodigd aan de Tafel van het Koninkrijk. In brood en

wijn genieten wij symbolisch al het ware, het goede en
het schone van de schepping.

Amen.

de schoonheid van een meisje
of de kracht van water en aarde
zo onopvallend mogelijk beschrijven
dat doen de zwanen

maar ik spel van de naam a
en van de namen a z
de analphabetische naam
daarom mij mag men in een lichaam
niet doen verdwijnen
dat vermogen de engelen

met hun ijlere stemmen

maar mij het is blijkbaar is wanhopig
zo woordenloos geboren slechts
in een stem te sterven

De schoonheid van een meisje, Lucebert,
Apocrief/De analphabetische naam
Erik Satie, *Avant dernières pensées*, 1 Idylle

Uitzending en zegen
De genade van onze Heer Jezus Christus,
de liefde van God, de gemeenschap van de Heilige
Geest,
is met jullie allen.

Noten

¹Spreuken 11,22

²Plato, *Verzameld werk*, III, *De Staat*, vert. X. de Win, boek X, 595-602, Kapellen/Baarn 1999, 434-444. Zie ook: Eco, U., *De geschiedenis van de schoonheid*, vert. Y. Boeke en P. Krone, Amsterdam 2005, 38 en 41.

³Jesaja 40,7

⁴Cf. Jesaja 2,7 en Johannes 20,22, maar zie ook: Job 4,7.

⁵Boeiend dat in de Griekse filosofie ook sprake is van een dubbelheid als het om schoonheid gaat. Er is het Apollinische en het Dionysische schoonheidsideaal, door W.F. Nietzsche uitgewerkt in respectievelijk het harmonische, de orde en de regelmaat, corresponderend met het verstand, en het vrolijke, gevaarlijke, chaotische, dat gedreven wordt door gevoelens en driften. De twee kunnen elkaar niet missen. Cf. Eco, *De geschiedenis van de schoonheid*, 57-58.

⁶Babette's Feast, speelfilm uit 1987 van Gabriel Axel, naar het boek van Karen Blixen.

⁷Zie: Ezechiël 28, 2 en 8.

⁸Zimmerli, W., *Biblischer Kommentar Altes Testament*, XIII/2, *Ezechiel 2*, Neukirchen/Vluyn 1969, 688-689.

⁹Zimmerli, ibidem, 680. Heel vaak heeft Tyrus verovering kunnen afwenden door het betalen van tribuut. Tenslotte wordt Tyrus in 332 v.Chr. veroverd door Alexander de Grote die een dam bouwt naar het eiland en van Tyrus dus een schiereiland heeft gemaakt, tot op de dag van vandaag.

¹⁰Wielenga, B., *De Bijbel als boek van Schoonheid*, Kampen 1925.

¹¹Bijv. in de psalmen 8, 19 en 104.

¹²'Schoonheid' in: Grosheide, F.W., et al. (red.), *Christelijke Encyclopaedie voor het Nederlandsche Volk*, V, *Saadja-Zwitserland*, Kampen 1929, 111-112, citaat 112. In dit artikel leest men ook de voor het Gereformeerd protestantisme van die tijd veelbetekenende woorden: 'Over het lichaam van de mens staat er deze Evenmin als in de natuur, versmaadt de Bijbel de schoonheid bij den mensch. Op zich zelf is de opwaarts gerichte gestalte van den mensch, die slechts met twee smalle voetzolen de aarde raakt, en zich koninklijk uit het stof naar boven verheft, een heerlijk kunstwerk. Uiteraard heeft de zonde de oorspronkelijke schoonheid van ons geslacht ook in het lichaam geschonden. Maar niettemin duidt de Bijbel velen uit ons geslacht nog als schoon aan ...' De invloed van Plato is duidelijk herkenbaar.

¹³Lucas 21,6

¹⁴'Zonder de suggestie van de vervulling van dit verlangen, is het huwelijk ten dode opgeschreven. Het sluit zich af van de schoonheid der betekeniswereld, die in mij en de ander woont en die wij aan en voor elkander vervullen; het sluit zich af voor de volheid in het leven.' Cf. Knijff, H.W. de, *Venus aan de leiband. Europa's erotische cultuur en christelijke seksuele ethiek*, Kampen 1987, 286-289, citaat 289.

¹⁵Bijv. schokkend zichtbaar in Venezuela in het televisieprogramma Spuiten en slikken, BNN, 9 juni 2013.

¹⁶In de woorden van de Franse protestantse filosoof Paul Ricoeur geparafraseerd, een ruwe prefiguratie, schijnbaar willekeurig stukje van de werkelijkheid, wordt tot een con-figuratie gebracht door een kunstenaar, die is het kunstwerk: een schilderij, een literair werk of bijv. een beeld. Daarna vindt in een fase van toe-eigening door de kijker een re-figuratie plaats, waardoor de wereld met andere ogen als nieuw wordt

gezien. In feite vormt dit appèl anders te kijken een ethische opdracht door schoonheid gedragen. Een engagement ontstaat, waardoor louter toeschouwer blijven moeilijk, zo niet onmogelijk wordt. J.A. Zeilstra, 'Dutch protestant local congregations in the early 21st century: New ecumenical changes and challenges', in: Bakker, F. (red.), *Rethinking Ecumenism. Strategies for the 21st Century*, Zoetermeer 2004, 247-261, i.z. 256.

¹⁷In het Symposium legt Plato, die elders zo kritisch is over het werk van kunstenaars, aan Diotima uit Matinea die spreekt tot Socrates deze woorden in de mond: 'Hoe moeten we het ons dan voorstellen, wanneer het iemand gegeven is de schoonheid zelf te zien, zuiver, puur onvermengd, niet bezoedeld door menselijk vlees, kleuren en alle andere vergankelijke onzin, wanneer hij de goddelijke schoonheid zelf in haar eenvormigheid kan aanschouwen? Of denk je, dat iemand een banaal bestaan leidt, als hij dat bekijkt, dat met het gewenste oog aanschouwt, daarmee omgaat? Of besef je dan niet, vroeg ze, dat het hem alleen daar gegeven zal zijn voort te brengen, wanneer hij het mooie ziet met het oog waarmee het zichtbaar is? Wat hij dan verwekt, zijn geen afbeeldingen van de deugd, want dan heeft hij geen contact met zijn afbeelding, maar hij verwekt een ware deugd, omdat hij met de waarheid in contact staat. En als hij dan de ware deugd verwekt en ontwikkeld heeft, kan hij de vriendschap van de goden winnen. Als iemand ter wereld onsterfelijk zal worden, dan is hij het.' Plato, *Verzameld werk, II*, Symposium, 212, vert. X. de Win, Baarn/Kapellen 1999, 230-231.

